

**Б.Т.ТУРУСБЕКОВ АТЫНДАГЫ
КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК ДЕНЕ ТАРБИЯ ЖАНА
СПОРТ АКАДЕМИЯСЫ**

**Б.СЫДЫКОВ АТЫНДАГЫ
КЫРГЫЗ–ӨЗБЕК ЭЛ АРАЛЫК УНИВЕРСИТЕТИ**

**И. РАЗЗАКОВ АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК
ТЕХНИКАЛЫК УНИВЕРСИТЕТИ**

Диссертациялык кеңеш K13.22.653

**Кол жазма укугунда
УДК: 371.796 (575.2)(043.3)**

МИНБАЕВ ДООРБАЙ АБДИЛЛАЕВИЧ

**КЫРГЫЗ УЛУТТУК СПОРТТУК КҮРӨШҮ АРКЫЛУУ
ОКУУЧУ ЖАШТАРДЫ (12–14 жаштагыларды)
ПАТРИОТТУУЛУККА ТАРБИЯЛООНУН
ПЕДАГОГИКАЛЫК НЕГИЗДЕРИ**

13.00.01 – жалпы педагогика, педагогиканын жана билим берүүнүн
тарыхы

13.00.04 – Дене тарбиянын теориясы жана методикасы,
спорттук машыгуу, ден – соолукту чыңдоо жана
адаптивдүүлүк физкультура

Педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук
даражасын изденүү диссертациянын

АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек 2023

Диссертациялык иш Б.Т. Турусбеков атындагы Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясынын педагогика, психология жана дене тарбия тарыхы кафедрасында аткарылды.

Илимий жетекчиси: **Анаркулов Хабибулла Файзуллаевич** - педагогика илимдеринин доктору, И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин дене тарбия жана окутуу технологиясы кафедрасынын профессору

Официалдык оппоненттер: **Доскараев Бауржан Мелдебекович** – педагогика илимдеринин доктору, Казак Улуттук кыз – келиндер педагогикалык университетинин дене тарбия жана спорт кафедрасынын профессору

Касмалиева Анара Сарыгуловна – педагогика илимдеринин кандидаты, Кыргыз-Түрк “Манас” университети спорт илимдер факультетинин доценти

Жетектөөчү мекеме: Ош мамлекеттик университетинин факультеттер аралык №1 дене тарбия кафедрасы. Дареги: Ош шаары, А. Масалиев көчөсү 90.

Диссертацияны коргоо «15» декабрында 2023–жылы саат 13:00до 13.00.01 – жалпы педагогика, педагогиканын жана билим берүүнүн тарыхы. 13.00.04 – дене тарбиянын теориясы жана методикасы, спорттук машыгуу, ден – соолукту чыңдоо жана адаптивдүүлүк физкультура, педагогика илимдеринин кандидаты илимий даражасын изденип алуу үчүн Б.Т. Турусбеков атындагы Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясы, Б. Сыдыков атындагы Кыргыз–Өзбек Эл аралык университети, И. Раззаков атындагы кыргыз мамлекеттик техникалык университети менен биргеликте түзүлгөн К 13.22.653 диссертациялык кеңештин отурумунда каралат: Дареги: 720064, Бишкек ш., И. Ахунбаев көч., 97.

Диссертациялык иштин коргоосунун онлайн трансляциясынын идентификациялык коду: <https://vc.vak.kg/bZ132-b4z-moh-4d4>

Диссертация менен К 13.22.653 диссертациялык кеңеш түзүлгөн Б.Т. Турусбеков атындагы Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясы (720064, Бишкек И. Ахунбаев көч., 97), Б. Сыдыков атындагы Кыргыз–Өзбек Эл аралык университети (Ош, Г. Айтиев көч.27), И. Раззаков атындагы кыргыз мамлекеттик техникалык университетинин (Бишкек ш., Ч. Айтматов пр.,66) түзүлгөн уюмдарынын китепканаларынан таанышса болот.

Автореферат 2023– жылдын “14” ноябрында таркатылган.

Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы,
педагогика илимдеринин кандидаты, доцент

Карагозуева Г.Ж.

ИЗИЛДӨӨНҮН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. Азыркы учурдагы политикалык, экономикалык жана идеологиялык кайра өзгөрүүлөрдүн, ошондой эле элдин тарыхый аң сезимдеринин активдештерине байланыштуу, жаштар арасында нравалык –патриоттуулукка тарбиялоонун жана маданияттын натыйжалуулугун жогорулатууга КР Президенти жана өкмөтү тарабтарынан бир канча зарыл, салмактуу аракеттер жана чечимдер жасалууда. Бул тармактагылар үчүн, азыркы коомдун талабына жараша, терең окуп билүү жана тажрыйбаларды жалпылоо, жаштарды тарбиялоодо натыйжалуу колдонуучу каражаттарды, формалар жана методдорду аныктоону талап кылат,

Азыркы коомдогу жаңылануу шарттарында тамыры менен өзгөрүүлөр жаралууда: башкача айтканда, жаштардын улуттук баалуулук, нравалык, патриоттуулукка багытталуусу. Азыркы жаштар бир жагынан, ар кандай себептердин натыйжасында элибиздин нравалык–патриоттуулук баалуулуктарды байкашбай жана баалабай калууда. Ушул себептердин натыйжасында, жаштарга натыйжалуу таасир этүүчү каражаттарды издөө зарылчылыгы келип чыкты, алар өз учурунда жаштарды нравалык, психологиялык жана физикалык (дене бойлук), ден соолугун чыңдоого жана сергек жашоого мүмкүндүк берет. Ошондуктан жаштарды тарбиялоо процесси, системасын талапка ылайык жаңылоонуусу курч маселелердин бири болуп эсептелинет, Тарбиялоо процессинин жаңылануусу нравалык–патриоттуулукка тарбиялоону жана инсандын дене бойлук (физикалык) жеткиликтүүсү, буларга муктаждыкты түзүү болот.

Изилдөөнүн темасынын иштелгендиги. Окуучу–жаштарды патриоттуулукка тарбиялоо маселелери менен көптөгөн адистер машыгышкан. Алардын катарында:

– патриоттуулукка тарбиялоодо жалпы педагогикалык маселелери боюнча: Ч.Т.Айтматов (2004, 1982), В.В.Белорусова (1974, 1983), А.К.Быкова

(2006), М.С.Джилкишиева (2007, 2008), А.К.Дүйсөмбиев (2016), С.В.Лушинский (1984), Э.Измайлов (1991), Н.Э.Ипполитова (1995), И.П.Подласый (1997) ж.б.;

– аскер-патриоттуулукка тарбиялоо боюнча: М.Г.Агаев (1988), С.К.Бердикожоев (2010), А.Н.Вырецков (1990), Е.И.Махмудов (1986), Ф.С.Грфоровский (1991), В.С.Чудный (1985) ж.б.;

– дене-тарбия жана спорт аркылуу окуучу-жаштарды патриоттуулукка тарбиялоо боюнча: Р.В.Бойко (2008, 2009), К.Ё.Жахин (2009), В.Ф.Ковалевский (2006), А.Курбаналиев (2002), А.Мамытов (2018), А.И.Михеев (1978, 1979), Ю.В.Сысоев (2005), А.А.Туманов (2002) ж.б.;

– улуттук спорттук күрөшүнүн окуучу-жаштарды тарбиялоодогу педагогикалык мааниси боюнча: Е.Алимханов (1997), Б.Х.Анаркулов (2006), Х.Ф.Анаркулов (2003), У.Ж.Калилов (2004), Ж.С.Байшулаков (2010) ж.б.

Диссертациянын темасынын илимий программалар жана негизги илимий-изилдөө иштери менен байланышы. Диссертациялык изилдөөлөр Кыргыз Республикасынын «ФЖС», «Кыргыздын улуттук спорттук түрлөрү жана оюндары» жөнүндө мыйзамдарды реализациялоого байланышты, Кыргыз Республикасын Президентинин указдарын «2022-жыл Тарых маданият жана адеп-ахлаптык-(нравалык)»; «2017-жыл Адеп-ахлактык тарбиялоо жана маданият», «Бүткүл дүйнөлүк көчмөндөр оюнун өткөрүү» жана Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясынын базасында жүргүзүлүп жаткан илимий иштердин тематикасы менен байланыштуу (2016–2020-ж).

Изилдөөнүн максаты — Кыргыз улуттук спорттук күрөшү аркылуу башталгыч спорттук топтогу машыгуучуларды патриоттуулукка түзүүдөгү (тарбиялоодогу) педагогикалык шарттарын негиздөө.

Изилдөөнүн милдеттери:

1. Манас эпосунун руханий, нравалык, педагогикалык жана патриоттуулук дөөлөттөрүн ачып көрсөтүү;

2. Кыргыз улуттук спорттук күрөшү менен машыккандарды патриоттуулукка тарбиялоонун илимий–педагогикалык өбөлгөлөрүнө талдоо жүргүзүү жана салыштыруу;

3. Кыргыз улуттук спорттук күрөшү боюнча башталгыч спорттук топтогу машыгуучуларды патриоттуулукка тарбиялоодогу эксперименталдык программаны (иш чараны) иштеп чыгуу жана аларды негиздөө, окутуу–машыгуу процессинин мазмунун жеткиликтүү кылуу.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы:

– Кыргыз улуттук спорттук күрөшү боюнча башталгыч спорттук топтогу машыгуучуларды патриоттуулукка тарбиялоодогу педагогикалык шарттар аныкталынган, теоретикалык жана эксперименталдык жактан негизделинген;

– Кыргыз улуттук спорттук күрөшү боюнча башталгыч спорттук топтогу машыгуучуларды патриоттуулукка тарбиялоодогу натыйжалуу формалары, методдору жана педагогикалык шарттары аныкталган;

– Кыргыз улуттук спорттук күрөшү боюнча башталгыч спорттук топтогу машыгуучуларды патриоттуулукка тарбиялоодогу критерийлери иштелип чыккан;

– жаш балбандарды патриоттуулукка тарбиялоодо атайын педагогикалык шарттар иштелип чыккан жана сунушталган;

– жаш балбандардын түзүлгөн патриоттуулук сезимдеринин спорттук чеберчилитерин жогорулатууда, спорттук коллективке тийгизген таасири аныкталган.

Коргоого коюлуучу негизги жоболорү

«Манас» эпосунун руханий, адеп–ахлактык, педагогикалык жана патриоттук дөөлөттөрүн окуп–билүүнү, үйрөнүүнү жана сактоо жаш балбандар үчүн патриоттук дөөлөттөрүнөн болот;

– спортсмендердин спорт менен машыгууларга болгон мамилесин жана алардын баалуулуктарына, көз караштарына мугалим–тренерлердин жаш балбандарды патриоттуулукка тарбиялоодо Кыргыз улуттук спорттук

күрөшүнүн азыркы учурдагы өзгөчөлүктөрүнө берилген көңүлдөрүн, иш–аракеттерин күчөтүүнү талап кылат;

– жаш балбандар үчүн иштелип чыгылган окутуу–машыгуу топторундагы комплекстүү программа, машыгуулар, мелдештер жана убактылары бош учурларда күрөшчүлөрдү патриоттуулукка тарбиялоого эң эле жакшы мүмкүндүк берет;

– жаш балбандарды тарбиялоонун жалпы системасындагы патриоттуулукка тарбиялоодо, спорттук топтогу өз ара мамилелерди, окутуу–машыгуу процессине жана алардын спорттогу көрсөткүчтөрүн жогорулатууга он, таасирин берет.

Изилдөөнүн жыйынтыктарынан апробацияланышы жана жайылтуусу. Диссертациялык иштин негизги теоретикалык жана практикалык жоболору Б.Т.Турусбеков атындагы Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясынын педагогика, психология, ФЖСтун тарыхы; улуттук спорт оюндары кафедраларынын, Кыргыз мамлекеттик юридикалык уиверситетинин ФЖС кафедрасынын чогулуштарында талкууланган.

Диссертациялык иштен алынган илимий көрсөткүчтөрдүн толуктуулугуун чагылдыруусу. Илимий иштин мазмунуна байланыштуу Кыргыз Республикасынын Жогорку Аттестациялоо комиссиясы тарабынан сунушталган журналдарда 11 илимий макала чыккан. Алардын ичинен 2 макала РИНЦде, 2 – Эл аралык илимий – практикалык конференциялардын материалдарында, 6 – периодикалык басмаларда.

Диссертациялык иштин түзүлүшү жана көлөмү. Изилдөөнүн негизги милдеттерин чечүү үчүн диссертациянын түзүлүшү жана материалдын баяндоо логикасы үч баптан, корутундудан, илимий–практикалык сунуштардан, пайдаланылган адабияттардын тизмесинен 193 турат. Диссертациянын жалпы көлөмү 185 баракты түзөт.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Диссертациянын биринчи главасы **«Манас» эпосунун руханий, адеп–ахлактык, педагогикалык жана патриоттук дөөлөттөрү**» деп аталып, анда изилдөөнүн биринчи милдетин чечилиши баяндалды. Бул главада изилдөөнүн темасы боюнча «Манас» эпосундагы патриоттуулукту корсөтүү; Каныкейдин образынын руханий адептик жана патриоттук дөөлөттөрү; Кошой менен Жолойдун таймашуусу жөнүндө баян; патриоттуулук – инсандын комплекстүү сапатын, маанисин жана мазмунун тактоого алынды.

«Манас» эпосу Эл аралык чөлкөмдө көлөм жагынан мааниси терең, мазмуну бай, ойлору бийик, патриоттук идеялары, таалим–тарбиялык нускалары, руханий, адеп–ахлактык идеялары жана коптогон башкалары менен айырмаланат. Эң баалуулуктарынын бири болуп кыргыз эли–жери үчүн татаал уруш–талаштарында, кандуу казаттарында, каардуу окуяларын көз–баштан өткөрсө да элин–жерин сырткы душмандардан жана ички чыккынчылардан биримдигин, эркиндигин сактап калганында.

Манас кыргыздарда гана эмес, ар кандай урууларды жана этносторду Ала Тоонун кучагына бириктирген. Жөндөн жөн эле эпосто:

«Куралы жайып куш кылган,
Курама жайып журт кылган» деп айтылбас керек,
Жогоруда айтылгандарга Манас эл алдында берген анта далил боло алат:
Алты сан аман турганда,
Ыйык кыргыз жеримди,
Душмандын буту басканча,
Асыл кыргыз элимди,
Тебелетип бөтөнгө,
Кор кылып жатканча,
Туулбай түнү чөгөйүн,
Тирүү жүрбөй өлөйүн!
Ак калпак кыргыз эли үчүн,
Ала Тоо артык жер үчүн,

Жанымды курман чалайын!

Ошентип, Манас баатырдын акыл–оюу Ала Тоо журтунун стратегиялык маселерине багытталган. Патриоттук сезими, ар намысы оюунан чыкпаган.

Бул маселени изилдеп жатыш, Ч.Айтматовдун томөнкү сөздөрүн айтуу туура болот го деп эсептейбиз: «Эпостун эң негизги идеясы, анын бүткүл кан тамырын аралап өткөн идея адамзаттын жаралышынан бери адамды аздырып–тоздуруп, кубантып–сүйүнтүп, издентип, улам алдыңкы максаттарга умтулуп, адам чалыгып, чарчап баратканда ага канат байлап, куч кубат берип, дем берип келген өлбөс, карыбас идея. Эпостун бүткүл көркөмдүк түзүлүшү, пафосу эң, негизги бир идеяны баштан–аяк улап, өөрчүтүп–өнүктүрүп отурат, ал эркиндик идеясы, коз карандык эместиктин идеясы. «Манас» эпосунун өлбөс–өчпөстүгү, түбөлүктүүлүгү, дүйнөлүк баа жеткис маданий эстеликтердин катарынан орун алышы да, ушул идеялык–эстетикалык касиетине байланыштуу».

Ошентип эпостун эң бийик жана ыйык идеяларынын бири – кыргыз элинин азаттыгы, эркиндиги, көз карандысыздыгы, улут биримдиги, бөлүнбөстүгү.

Элдин ар–намысын коргоо үчүн Кошой аксакалдын Жолой менен күрөшүүгө чыгып, элдин абийирин сактап калганы.

Ала Тоону сырткылардын кол салуусунан сактап калууга ата–бабаларыбыз жаш муундарды, эрте жаш кезинен эле үйрөтүшкөн. Илгерки замандан бери Ала Тоону коргоо, анын табиятын эне тилин, салттарын, үрп–адаттарын, чет жактан келген баскынчылардан сактоо зарылчылыгы–булардын баардыгы патриоттуулукка үйрөтүшкөн жана ошондо көрсөтүшүшкөн. Ошодуктан анык жана өз убагында, патриотизм кылымдар бою бекемделинип, обочолонуп келген». Ушундай терең сезимдер, элдин терең катмарын өзүнө буруп алуу менен, акырындап материалдык күчкө айланып, элди Ала Тоону сырткылардан коргоого, эгемендүүлүккө багытталган.

Кыргыздын улуттук спорту менен машыккандарды патриоттуулукка тарбиялоодо ыңгайлуу шарттарды түзүп берүү максатында педагогиканын кээ бир методикалык жоболорун талдоого жана жалпылоого кайрылдык.

Ошентип, инсандын нравалык сапатын түшүнүү үчүн төмөнкүлөрдү айтууга болот: патриоттуулук – бул инсандын татаал интегралдуу сапаты, чөйрөдөгү адамдарга, социумга, анын рухий – нравалык, материалдык жетишкендиктерине, көп кырдаалдуу турмуш ишмердүүлүгүнө, ата мекендин пайдасына жана анын алдындагы жоопкерчиликтерге болгон мамиле. Булар, өзү туулуп өскөн жер, анын откон, азыркы жана келерки тарыхы, ага болгон ыйык сезимдери жана анын алдындагы жоопкерчиликтери.

Диссертациянын экинчи главасы **«Изилдөөнүн объектиси, предмети, спорттук күрөш менен машыккандарды патриоттуулукка тарбиялоонун илимий — педагогикалык өбөлгөлөрү жана менчиктик фактылык материалдарды алуунун методдору»** деп аталып, мында изилдөөнүн объектиси жана предмети, окуучу–жаштарды патриоттуулукка тарбиялоодо мугалим–машыктыруучулардын ишмердиктерин изилдөө жана талдоо; жаш балбандарды спорттук жамаатта патриоттуулукка тарбиялоо жана алардын өз ара мамилелерин аныктоо; менчиктик фактылык материалдарды алуунун методдору ачылып берилди.

Биз изилдөөнүн **объектиси** катары – Кыргыз улуттук спорттук күрөшү менен баштапкы спорттук даярдоо тобундагы окуу–машыгуу процессин алганбыз.

Патриоттуулукка тарбиялоо, озгочо кырдалдуу татаал инсандын сапаты, ал элдин ар кандай катмарындагы иштөөнүн приоритеттүү багыты болот, озгочо өнүгүү – жаштардын руханий–нравалык, психологиялык жана дене бойдун бат өнүгүүсүнө байланыштуу. 16–17 жашта өзүнүн акыл–эсин, чойрого коз карашын жана инсандын башка сапаттарынын, катмарларынын өнүгүүсү бүтөт, алардын катарында инсандын патриоттуулукка сапатын тарбиялоо процесси.

Изилдөөнүн предмети— Кыргыз улуттук спорттук күрөшү дене тарбиялоонун натыйжалуу каражаты катары, анын окуучу жаштарды патриоттуулукка тарбиялоодогу мааниси.

Ар жаштагы спортсмендердин, алардын спорттук квалификациясы, спорттук машыгуу мөөнөтү, жынысы, машыгуу үчүн тандап алган спорттун түрү тарбиялоо иштин мазмуну патриоттуулукка тарбиялоонун маанилүү элементтери (бөлүкчөлөрүн) киргизилет. Ошолор менен бирге адистердин сунуштары боюнча машыгуулар үчүн ар түрдүү каражаттар жана формалары, балдардын жаштарын көңүлгө алууну сунушташышат.

Спортсмендин ишеничтүү теориясына концепциясына ылайык (В.А.Плахтиенко, Ю.М.Блудов, 1984) патриоттуулук эң маанилүү сапаттарынын бири болуп, машыгуучулардын спорттун ал же бул түрүнө, аны менен машыгууларга, мелдештерге болгон мамилесин аныктайт. Ошондуктан, спортсмендердин патриоттуулук сезимдерин тарбиялоодо окуу–тарбиялоо процессии бөлүктөрү катары кароо керек. Тарбиялоонун теориясына ылайыктуу, патриоттуулукка тарбиялоо тандап алган спорттун түрү менен машыгуулардын биринчи күнүнөн баштоо зарыл, б.а. башталгыч спортка даярдоо тобуна (БСДТ).

Жаш машыгуучулардын патриоттук сезимдерин түзүүдө өткөрүүчү иш–чаралардын мазмундарына талдоо жүргүзүүнүн негизинде биздин белгилегенибиз – Кыргыз улуттук спорттук күрөшү боюнча окутуу–машыгуу убагында негизинен мугалим–машыктыруучулар өздөрүнүн көңүлдөрүн улуттук спорттук күрөштүн тарыхына, өнүгүүсүнө, балбандын нравалык облигине, күн тартибин сактоого, туура тамактанууга, мектептеги жетишкендиктерине, балбандардын эл аралык мелдештерде жетишкен ийгиликтерине, КРнын куралдуу күчтөрүндө кызмат өтөөгө көңүлдөрүн бурушат.

Кыргыз улуттук спорттук күрөшү менен үзгүлтүксүз жана өз убагында машыгууларга, жаш спортсмендерди патриоттуулукка тарбиялоого мүмкүндүк

берет, анткени бул улуттук спорттук күрөш өзүнө эң жакшыларын камтыйт, позитивдүү жана натыйжалуу каражаттарын, кылымдар бою текшерүүлөрдөн өтүп позитивдүү жана натыйжалуу каражаттарды жана ушул күнгө чейин кыргыз эли тарабынан сакталып жана алынып келген.

Мындай көптөгөн фактылар мугалим–машыктыруучулар жана балбандар менен сурамжылоо өткөргөн убакытта ырасталган.

Баардык спортсмен–респонденттер, спорттук квалификациясын эсепке алып, алырды эки топко бөлгөнбүз. Биринчи топ саны 50 кишиден туруп КРнын спорт чеберлери жана спорт чеберчилигине талапкерлер, экинчи топко ошондой эле 50 биринчи жана массалык разряддагы балбандар киришкен. Сурамжылоого алгандардын ичинен 68,0% мугалим– машыктыруучулар тарабынан окутуу–машыгуу убагында тарбиялык иш– аракеттер өткөрүлүп турат. Мелдештерге катышуу убагында болсо тарбиялык иштер үзгүлтүктүү болуп каларын 72,0% көрсөтүштү. Ал эми алардын 64,0% тарбиялык иштердин өтө аз (сейрек) өтөрүн белгилешти.

Ошентип, балбандарды, мугалим–машыктыруучуларды сурамжылоонун жыйынтыктары томенкүлөрдү көрсөттү:

–патриоттуулукка тарбиялоо негизинен окутуу–машыгуу убакыттарында, сейрегирээк–мелдештерде жана чанда окуудан–машыгуудан бош убакыттарда;

–өткөрүлүүчү иш–аракеттердин мазмундары бирдей. Белгилүү инсандар менен жолугушуулар, саякатка чыгууларга, салтанаттуу жыйналыштардын ж.б. таасир тийгизгендсрине жетишерлүү көңүл бурулбагандыгында;

–балбандардын жана мугалим– машыктыруучулардын патриоттуулукка болгон көз караштарында: өз күч–кубаттарын, мүмкүнчүлүктөрүнүн аябоого, коллективге берилгендигине жана анын коомдук турмушуна активдүүлүк кылуу ж.б. сапаттарын жана касиеттерин жетишердүү баалоо, болбогондуктары аныкталды;

– балбандарды патриоттуулукка тарбиялоочу иш–аракеттерди уюштурууда жана аларды аткарууда негизги кыйынчылыктар болуп:

материалдык–техникалык базанын жетишсиздиги жана алардын начар абалдыктары, спорттук залдардын инвентарлар менен начар камсыздандырылганы, үй–бүлөөдө кетирген кемчиликтер, спорттук мектептердин жетекчилеринин жаш балбандарды патриоттуулукка тарбиялоого кош көңүлдүк кылгандары, белгилүү инсандар менен жолугушуулардын аз өткөрүлүшү, мугалим–машыктыруучулардын адискөйлүк – педагогикалык даярдыктарынын жетишсиздиги ж.б.

Балбандардын патриоттуулукка тарбияланганы, психологиялык жактан даярданганын бөлүктөрүнөн жана алардын ишенимдүүсү болот.

Изилдөөлөрдүн негизинде үч топтук балбандардын (жогорку, орто жана төмөнкү) ар кандай деңгээлде өнүккөн патриоттук сезимдери аныкталынды, алардын бир катар бөлүктөрү: окуу–машыгууларга, спорттук мелдештерге, спорттук топко жана коллективге, билим алууга, окууга, жүрүм–турумдун нормаларына жана эрежелерине кылган мамилелери аныкталынды.

Сурамжылоонун көрсөткүчтөрүн салыштырмалуу талдоодо балбандардын өздөрүн өздөрү, эксперттердин патриоттуулукка тарбиялангандыктарын баалоодо, балбандар спорттук машыгууларга болгон мамилесинин деңгээлин жогорулатып баалашкан ($P < 0,05$). Ушундай эле айырмачылыктар балбандардын билим алууга болгон мамилесинде да байкалат. Сурамжылоонун жыйынтыктарынан ишенимдүү көрсөткүчтөрдү алуу максатында, аларга төмөнкүчө талдоо жүргүздүк: окуу–машыгуу топтун биримдүүлүгү; бирдей эмес өнүккөн патриоттук сезимдерин сыңдоо баалоо деңгээли.

Ошентип, патриоттуулукка тарбиялоо балбандардын, ошондой эле өзүнүн мугалим–тренерине ак ниеттүү мамилени түзүнүн маанилүү далили болот.

Биз карап жаткан планда өзгөчө фактылык илимий материалдарды чогултуу жана аларды кайрадан иштеп чыгууда изилдөөнүн төмөнкү методдорун пайдаландык: илимий–методикалык тажрыйбаны үйрөнүү, байкоо жүргүзүү, сурамжылоо, аңгемелешүү, эксперттик баалоо, мугалим–

машыктыруучулардын иш–пландарын иликтөө жана жалпылоо, педагогикалык эксперимент, математикалык–статистикалык методдор.

Үчүнчү глава «Жаш күрөшчүлөрдү патриоттуулукка тарбиялоодогу эксперименталдык программами (иш–чараны) негиздөө» деп аталып, изилдөөнүн үчүнчү милдетин ишке ашыруу үчүн: патриоттуулукка тарбиялоодогу эксперименталдык программаны (иш чараны) иштеп чыгуу жана аларды негиздөө, окутуу–машыгуу процессинин мазмунун жеткиликтүү кылуу, ошондой эле жаш балбандар менен тарбиялык иштин өзгөчөлүктөрү жана педагогикалык экспериментинин натыйжасы каралган.

Бул жумуштун мурдагы главадагы теоретикалык жана тажрыйбалык изилдөөнү жүргүзүүнүн жыйынтыктары бизге жаш балбапдарды патриоттуулукка тарбиялоодо атайын комплекстүү программаны иштеп чыгууга мүмкүнчүлүк түздү.

Башталгыч спорттук топтордо жаш балбандарды патриоттуулукка тарбиялоо маанилүү максаттардан болуп төмөнкүлөрдөн турат:

Кыргызстандын, Кыргыз улуттук спорттук күрөшүнүн тарыхы боюнча, республикадагы ардактуу, белгилүү инсандардын өмүр турмуштары жөнүндө, окуу–машыгуу, мелдештерге катышуу убакыттарында, коомдук жерлерге ылайыктуу билимдин багажын (көлөмүн) чогултуу (көбөйтүү); Ала Тоого туулуп өскөн жерине чексиз берилүү жана сүйүү, ардактуу, белгилүү инсандары менен сыймыктанууну, жаш балбандардын аң–сезимин түзүү; Армия да кызмат өтөөгө дал келүүчү сапаттарды жана касиеттерди тарбиялоо, Кыргызстанды коргоого даярдыгын түзүү; улуттук сыймыктануу сезимдерин түзүү, республикада жашап жатышышкан улуттарга жана элдерге толеранттуулук көрсөтүү; окуу–машыгуу спорттук топко, мугалим–машыктыруучуга жана башкаларга урматтоо менен мамиле түзүүгө, билим берүүдө, спорттук, коомдук–пайдалуу ишмердиктерде жоопкерчиликти тарбиялоо ж.б.

Программанын тарбиялык иш–аракеттердин мазмундарын жана аларды

аткарууда бир катар педагогикалык талаптарга таянганбыз: тарбиялык иш – чаралардын тематикасы жана багыттары өзүнө КРдагы ФжСнун саясий, экономикалык жана идеологиялык негиздсрин өзүнө камтышы керек, ошондой эле балбандарды тарбиялоонун максатына жана милдеттерине, улуттун менталитетине, патриоттуулукка тарбияланган деңгээлине дал келиши керек; өткөрүүлүчү тарбиялык иш–аракеттердин мазмуну коюлган максатка умтулуу, максаттуу багытты көздөгөн жана билим алуу, спорттук жана коомдук ишмердүүлүктөрү, ошондой эле калоолорго байланыштуу болуу керек; аңгемелешүүлөрдү, кеңешүүлөрдү, талдоолорду өткөрүү үчүн тандап алынган материалдар, жаш балбандардын кругозорунун кеңейтүүгө мүмкүндүк түзүү, оригиналдуу, кызыктууларды берүү, патриоттуулук сезимдерин байытуулар каралган (жоопкерчиликти, абийирди, кадыр–баркты, сыймыктануу ж.б.); өткөрүүлүчү тарбиялык иш–чаралар көлөмү жана тыгыздыгы боюнча жаш балбандардын жаш курактык–психологиялык өзгөчөлүктөрүнө туура келиши керек; тарбиялык иш–чараларды уюштурууда жана аларды өткөрүүдө жаш балбандар өздөрүнүн активдүүлүктөрүн көрсөтүү зарыл.

Балбандардын жаш–курактарын, алардын жеке өзгөчөлүктөрүн көңүлгө алуу менен, ушундай ж.б. иш чаралар оптималдуу тартипте өткөрүлдү – 30 минут окутуу–машыгуудан сырткары убакыттарда жана 5 минут окутуу–машыгуу убакыттарында.

Жаш балбандар менен патриоттуулукка тарбиялоо иш–аракеттери педагог жана психологдор тарабынан сунушталынган бир канча методдору колдонуу менен иш жүзүнө ашырылды. Бул иш–аракеттерде башкаларга караганда, көбүрөөк төмөнкү методдор колдонулунду:

Нравалык–патриоттук көнүгүүлөр жаш балбандардын ар кандай ишмердүүлүктөрүнүн түрлөрүн уюштуруу жолу менен колдонулунду (коомдук, эмгектенүү, билим берүү – тарбиялоочу, физкультура – спорттук ишмердүүлүктөрдө). Бул методду колдонууда патриоттуулукка тарбиялоо процессные кошулуу жана алардын үзгүлтүксүз спорттук – машыгуу

ишмердиктерине жардам берүү болот,

Жаш балбандардын билим алууга, спорттук машыгууларга болгон оң мамилелерин түзүүдө, мугалим – машыктыруучулар тарабынан ишмердүүлүктүн ушул түрүнө, күндөлүк дептерчесине үзгүлтүксүз көзөмөл жүргүзгөнбүз. Окууга машыгып үйрөнүүгө кош көңүл бурган учурда алар менен атайын аңгемелешүүлөр өткөрүлдү, Ошондой эле мугалим–машыктыруучулардын көзөмөлдөрүндө алардын жүрүм–турумдун нормалары жана эрежелерин коомдук жерлерде сактоону, ошолордун негизинде ылайыктуу жыйынтык чыгарганбыз. Зарылчылыктар пайда болгондо ишенимдүү жана сынга алуу (жазалоо) методдоруна кайрылганбыз, Жаш балбандарды патриоттуулукка тарбиялоодо эксперименталдык программанын натыйжалуулугун аныктоо максатында 2019–2021 – окуу жылдары ПЭ уюштурулган. ПЭ башталгыч спорттукка даярдоо тобундагы 100 жаш балбандар катышышты (2 окуу–машыгуу тобу, 12–14 жаштагылар).

ЭТ 50 машыгуучулар түздү, ошондой эле КТ–да 50 кишиден болду, ПЭ Бишкек шаарынын Ленин районунун № 5 жаш балдардын Олимпиадалык Резерв спорттук мектебинин базасында өткөрүлдү.

Контролдук жана эксперименталдык топтордогу жаш балбандардын патриоттуулукка тарбиялангандарынын баалары №1 таблицада чагылдырылган. КТ жана ЭТ алынган көрсөткүчтөр бир биринен айырмаланбайт. Спорттук даярдыктары жагынан да айырмаланышпайт. 1–6 көрсөткүчтөрү эксперттер тарабынан бааланган, 7 жана 8 көрсөткүчтөрү балбандардын өздөрүнө өздөрү баа бергендеринин негизинде аныкталынды.

ПЭ жүрүшүндө балбандарга тарбиялык иш–аракеттердин тийгизген таасирлеринен кийин патриоттуулук сезимдеринин түзүлүшүндө бир кыйла оң өзгөрүүлөр байкалган.

КТ ишенимдүү–маанилүү өз ара байланыштардын олуттуу сандагы өсүштөрү аныкталынган: 14 (баштапкы деңгээли) 16–га чейин (акыркы деңгээли). Ошондой эле кээ бир көрсөткүчтөрүндө анчалык эмес (олуттуу

эмес) деңгээлдеги оз ара байланыштар байкалган. Ошентип көрсөткүчтөрүнүн ортосундагы башталгыч деңгээлдин коэффициент корреляциясы 0,150 баштап 0,57 ортосунда болгон; акыркы деңгээлдин көрсөткүчтөрү 0,250 менен 0,620 ортосунда болгон.

Таблица 1. – Жаш балбандардын патриоттуулукка тарбиялангандыгынын баштапкы деңгээлинин баалары

№	Патриоттуулуктун көрсөткүчтөрү	КТ (n=25)	ЭТ (n=25)	Айырмасы	P
1.	Окуу–машыгууларга болгон мамилеси	3,0±0,11	3,10±0,10	0,10±0,01	>0,05
2.	Спорттук мелдештерге болгон мамилеси	2,90±0,09	3,0±0,11	0,10±0,09	>0,05
3.	Окутуу–машыгуутопка болгон мамилеси	2,70±0,11	2,70±0,13	0,0±0,02	>0,05
4.	Окууга болгон мамилеси	2,60±0,15	2,70±0,14	0,10±0,01	>0,05
5.	Коомдук жерлердеги жүрүм–турумунун деңгээли	2,60±0,09	2,50±0,10	0,10±0,01	>0,05
6.	Окутуу–машыгуу топтун биримдүүлүгү (коэффициента)	2,50±0,09	0,44±0,09	0,06±0,01	>0,05
7.	Окутуу–машыгуу топко берилгендиги	2,70±0,14	2,90±0,11	0,20±0,03	>0,05
8.	Билим алууга болгон кызыгууларынын деңгээли	2,30±0,15	2,20±0,16	0,10±0,01	>0,05
	Σ =	19,30±0,84	19,54±0,85	0,76±0,18	
	M =	2,41±0,12	2,44±0,12	0,10±0,02	

ЭТ патриоттуулук сезимдеринин баштапкы деңгээлинин төмөнкү бааланышы 2,20 балл болсо, ошондой эле көрсөткүч КТ 2,30 балл билимге болгон мамилеси аныкталган; эң жогорку 3,10 балл ЭТ жана 3,0 балл КТ окууга–машыгууга болгон. Жаш балбандардын спорттук мелдештерге болгон мамилелери бир аз төмөнүрөөк бааланган (№.1 таблица). Ушундай эле өзгөрүүлөр ПЭ акырында патриоттуулукту баалоодо байкалат. Мындай өзгөрүүлөр бизге жаш балбандардын бул курагында окууга– машыгып үйрөнүүлөргө жана мелдештерге болгон позитивдүү (оң) мамилелери, билим алууга болгон кызыгууларына салыштырмалуу батыраак жана жеңилирээк түзүлөт.

ПЭ башталарында жана акырында КТ жана ЭТ жумушчу өз ара байланыштарына талдоо жүргүзгөнбүз. Ар бир жаш балбанга бирдей суроо бергенбиз: “Силердин кимиңер көбүрөөк жоопкерчиликтүү, ак ниеттүү, капитандын (старостанын) ролун аткарууга даяр? Балбандар бирден үчкө чейин алдынкыларды (лидерлерди) айтууга (көрсөтүүгө) мүмкүнчүлүктөрү болгон.

Таблица 2. – Контролдук топтогу оң өз ара мамилелердин тандашып алган жумушчу деңгээлдеринин көрсөткүчтөрү

КТ жаш балбандарынын	Тандашып алган жумушчу	Тандашып алган жумушчу матрицалары
1	2	2,9
2	1,3,4,6,12	1,3,4,5,6,12
3	2	2
4	2	2,15
5	21	2,21
6	2	2
7	13,14,16	13
8	9,17	9,16,17
9	8,17,18	1,17
10	11,18	11,18,19
11	10	10,19,21
12	2	2
13	7,22	7,22,23

14	7,23	23,24
15	10,24	4,16,24
16	7,15	8,15
17	8,9	8,9,18
18	9,10	9,10,17
19	20	10,11,20
20	19	19
21	5,22	13,21
22	13,22	13,21
23	14,24	14,22
24	15,23	14,15
25	24	24

ЭТ эки лидерлер көрсөтүлгөн. Булар № 1чи балбан 6 добуш алган жана №10 чу–6 добуш алган. Бул лидерлерде патриоттуулуктун орто денгээлдери аныкталынган. Бул топтогу бир катар күрөшчүлөр (№ 4, 9, 14, 16, 17, 18, 19, 22, 23, 24) жетишердүү добуштарды алалбашты.

Ошентип, ПЭ өткөрүнүн натыйжасында, жаш балбандардын патриоттуулукка максаттуу тарбиялоодо, алардын өз ара мамилелеринде бир кыйла оң өзгөрүүлөр болду. ЭТ балбандарындагы патриоттуулукту көрсөтүүсүн изилдөөдө, окутуу–машыгуу тобунда позитивдүү добуш алгандардын саны жана алардын биримдүүлүктөрүнүн өсүшүнө (0,450 ден 0,780 чейин) жаш балбандардын патриоттуулукка тарбияланган денгээлдери бир кыйла таасирин тийгизди.

Таблица 3. – Жаш балбандардын спорттук жетишишкендеринин өсүшү (окуялардын саны % менен)

ПЭ этаптары	КТ	ЭТ	Айырмасы	P
ПЭ башталышында	10,69	10,69	5,41	>0,05
ПЭ аягында	25,50	74,70	49,20	<0,001
Σ –	41,60	85,39	43,79	<0,05
М –	20,80	42,695	21,895	

ЭТ гу балбандарынын көптөрү 74,70%. Кыргыз улуттук спорттук күрөш боюнча спорттук разряддардын талаптарын аткары шышты, КТ болсо 25,50% чегинде.

ЖАЛПЫ ЖЫЙЫНТЫК

Кыргыз улуттук спорттук күрөшү боюнча машыгышкан жаш балбандарды патриоттуулукка тарбиялоодогу эксперименталдык программаны натыйжалуулугун аныктоо үчүн өткөрүлгөн изилдөөлөр, илимий изилдөөлөрдөн алынган көрсөткүчтөр толугу менен коюлган милдеттерди реализациялоого жана төмөнкү жыйынтыктарды түзүүгө мүмкүнчүлүк берди:

1. Патриоттуулукка тарбиялоонун теориясы жана практикасында, кыргыз элдик педагогикасында, дене тарбия жана спорттун педагогикасында конкреттүү контингенттер менен машыгууларда (илимий педагогикалык иш алып барууда), туруктуулашып калган ой–пикирлерди жана алардын интеллектуалдык, психологиялык, нравалык–патриоттук сезимдеринин деңгээлдерин (жогорку, орточо, төмөн) көңүлгө алуу зарылчылыгы келип чыкты. Мындай абал спортсмендер менен тарбиялык иштерди алып барууда закон ченемдүү болуп эсептелинилет, аларга ылайыктуу болгон мазмундарын, формаларын жана методдорун жаш балбандарды патриоттук сезимдерин натыйжалуу түзүүгө багытталган.

2. Балбандарды патриоттуулукка тарбиялоодо, илимий–методикалык жана практикалык иштердин ар кандай түрлөрүн варианттары келип чыгат. Ошондуктан мугалим–тренерлер жана башка адистер мындай зарыл болгон ишке жетишердүү билимдеринин, ошондой эле кыргыз улуттук спорттук күрөшү менен машыгышкан жаш балбандарды патриоттуулукка тарбиялоодо конкреттүү каражаттарды, формаларды жана методдорду, коомдо түзүлгөн абалдарды жана талаптарды эсепке алууда, учурга ылайыктуу билим, билүүлөр жана көнүгүүлөр жөнүндөгү маалыматтар жана алардын даярдыктары жетишпейт, ушул себептен алар ылайыктуу педагогикалык милдеттерди, өздөрүнүн жеке тажрыйбалык иштеринин негизинде интуитивдүү чечишет.

Тарбиялык иштердин пландарында, аларды аткарууда балбандардын жаштары, жеке өзгөчөлүктөрү байкалбайт. Ошондуктан жаш балбандарды

патриоттуулукка тарбиялоодо, спорттукка даярдоодогу этаптарынын биринчисинен, экинчи этабына өтүүдөгү иш пландарында, алардын логикалык түзүлүштөрү эсепке алынбаган. Патриоттуулукка тарбиялоонун когнитивдүү (таанып–билүүлүк) бөлүкчөсү бааланбаган, б.а. көндүрүүнү түзүү. Негизинен жаш балбандарды патриоттуулукка тарбиялоодо чектелген каражаттар, формалар жана методдорду колдонуу менен өткөрүлөт. Балбандардын мелдештерге бош убакыттарында патриоттуулукка тарбиялоо иш–аракеттер өтө аз системасыз өткөрүлөт. Тажрыйбалуу мугалим–тренерлер, тажрыйбалары аздарга салыштырмалуу мындай иш–аракеттерге бир кыйла көбүрөөк убакыттарын бөлүшүшөт.

3. Башка авторлардун өткөрүшүшкөн изилдөөлөрү окуучу жаштарды патриоттуулукка тарбиялоонун объективдүү маанилүүлүгүн белгилешишет. Спортсмендердин патриоттуулукка тарбияланган деңгээлдерин аныктоо максатында, алар өздөрүнө өздөрү баалоо жана мугалим–тренердин эксперттик баалоо методикасын сунушашышат. Окуу–машыгуулар, мелдештер, окуу–машыгуу топко, билимге, билим алууга (окууга), коомдук жерлердеги жүрүм–турумдарга болгон мамилелери бааланат. Патриоттуулукка тарбиялоону баалоо критериясы катары: ылайыктуу сапаттардын жана касиеттердин кайталанышы жана алардын тереңдиги; үйрөнүүсү, алган билиминин ар тараптуулугу жана тереңдүүлүгү кабыл алынат. Ушундай абалдарды жана патриоттуулукка тарбиялоонун мазмунун мындан ары конкреттешүүсүн көңүлгө алуу менен, бул диссертациялык иштин чегинде, атайын уюштурулган изилдөөлөр жүргүздүк. Ошолордун негизинде патриоттуулукка тарбиялоонун жалпыланган көрсөткүчтөрү (жаш балбандардын өздөрүнө өздөрү баа берүүсү) 82,90 баллды түздү, бул деген орто деңгээлге туура келет. Эксперттердин баалоосу боюнча бул көрсөткүч 76,01 баллды түздү, бул – төмөн деңгээлге туура келет. Балбандарга берилген баалардын айырмачылыгы 14,39 баллды түздү. Ошентип эки типтеги балбандарды аныктадык. Алардын биринчилери, өздөрүнүн патриоттуулукка

тарбиялоонусун адекваттуулугу (окшоштугу) менен мүнөздөлүнүлөт (65%), экинчилери болсо – өздөрүн жогору баалоосу менен мүнөздөлүнөт (35%).

Патриоттуулук сезимдеринин бир деңгээлде өнүкпөгөн үч топтогу балбандар аныкталынган: жетишердүү деңгээлде өнүккөн (25,60%) биринчи топту түздү; 45,40% – орто деңгээлде – экинчи топ жана 28,0% төмөнкү деңгээлде.

Жаш балбандарды патриоттуулукка тарбиялоого сунушталынган программанын жогорку деңгээлдеги натыйжалуулугу педагогикалык эксперименттин жыйынтыктарында аныкталды. ЭТ жана балбандардын патриоттуулукка түзүлгөн сезимдеринин көрсөткүчтөрү КТко салыштырмалуу бир кыйла жакшы: спорттук машыгуулар ($P<0,001$), спорттук мелдештерге ($P<0,05$), окуу–машыгуу топко ($P<0,001$), окууга (билим алууга) ($P<0,05$), коомдук жерлердеги жүрүм–турумга ($P<0,05$), окуу–машыгуу топко ($P<0,001$).

ЭТ патриоттуулукка тарбиялоо үчүн иштелип чыккан программа окуу–тарбиялоо топтогу жаш балбандардын өз ара мамилелерин, спорттук чеберчиликтерин жогорулатууга мүмкүнчүлүк түздү. ПЭ аягында топтун биримдүүлүгү, окутуу–машыгуу тобуна болгон мамиле 0,450ден 0,820 чейин жогорулады ($P<0,001$), разряддык нормаларын 75,0%, КТ болсо – 25,0% балбандар толтурушту.

4. Жаш балбандар менен патриоттуулукка тарбиялоо программасын колдонуу, тарбиялык иш–аракеттердин натыйжалуулугун, булар жөнүндө жалпы тарбиялагандыктарын, спорттук даярдыктарынын деңгээлдерин жакшыртууга мүмкүндүк берди.

Изилдөөлөрдүн негизинде алынган далилдик материалдар патриоттуулукка тарбиялоодо колдонуучу каражаттар, формалар жана методдор балбандардын жаш курактык, жеке психологиялык өзгөчөлүктөрүн, спорттук даярдыктарынын натыйжалуулугун аныктоого шарт түздү. Биздин оюубузча, алынган конкреттүү көрсөткүчтөр, ушул илимий ишке коюлган милдеттердин жалпы багына туура (шайкеш) келет, ошону менен бирге

белгилүү илимий жана методикалык мааниге ээ, мугалим–тренерлер, спорттук мектептин жетекчилерине жана башка адистер үчүн бир топ логикалык сунуштарды түзүүгө мүмкүнчүлүк берилди.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

Өткөрүлгөн изилдөөлөрдүн ар тараптуулугу, алардын жүрүмүнөн алынган илимий–педагогикалык көрсөткүчтөрдүн маанилүүлүгү, законченемдүүлүгү бир катар илимий–практикалык сунуштарды иштеп чыгууга шарттарды түздү. Жаш балбандарды патриоттуулукка тарбиялоодо түзүлгөн ой–пикирлердин жана абалдардын, өтө татаал, тынымсыз өзгөрүлүп турган педагогикалык процессти көңүлгө алуу менен, иштин логикалык мазмунун жана аларды илимий–методикалык жактан камсыздоонун негизинде илимий–практикалык сунуштарды бердик.

1. Жаш балбандардын патриоттуулук сезимдерин жогорулатуу максатында үзгүлтүксүз патриоттуулукка тарбияланышын мүнөздөөчү маалыматтарды, көрсөткүчтөрдү объективдүү баалоо, ошолордун негизинде окутуу–машыгууга, спорттук мелдештерге жана тарбиялоого ылайыктуу каражаттарды, формаларды жана методдорду үзгүлтүксүз окуп билүү, талдоо жана жалпылоо жүргүзүү керек.

Патриоттуулукка тарбиялангандыгынын реалдуу деңгээлин жана сунушталынган каражаттардын, формалардын жана методдордун окутуу–машыгуу, спорттук мелдештерге катышууда, окуу–машыгуудан бош убакыттарда терең түшүнүүнүн негизинде үйрүнүү–машыгуу иштеринин милдеттерин эсепке (көңүлгө) алуу зарылчылыгы келип чыгат, алар окутуу–машыгуунун спорттук мелдештердин, балбандардан окуу–машыгуудан убакыттарына коюлган талаптарына ылайыктуу болушу шарт.

Ушундай иш–аракеттер пландуу көрсөткүчтөргө жетүүгө жана алардын жогорку деңгээлдеги натыйжалуулугу менен айырмаланышы менен, патриоттуулукка тарбиялоо, ар бир окутуу–машыгуу топ–жаштар үчүн,

спорттук квалификациялык деьгээлдерине жараша өзүнчө бөлүк болушу керек. Мындай иш–чаралар бериле турган тапшармаларга, эрежелерге кюлган талаптага, пайдалануучу каражаттар, формалар, методдор алардын билимдеринин көлөмдөрү патриоттуулукка тарбияланганынын алгачкы деңгээли жана алардын тарбиялоо иштеринин баардыгынын системасынын жалпы биримдүүлүгү жана өзгөчөлүгүн камсыздоого өбөлгө түзөт.

2. Тарбиялык иштерди жогорулатуудагы пайдалануучу каражаттарды, формаларды жана методдорду аныктоодо, личностун эмоционалдык багытын (оң эмоцияга), билим алууга болгон аракетин б.а. патриотизди таанып–билүүлөрүнө педагогикалык таасир берүүчү эң натыйжалуу каражаттарга, формаларга жана методдорго өзгөчө көңүл буруу керек.

Патриоттуулукка тарбиялоого милдеттердин ылайыктуусун коюуда, балдардын патриоттуулук сезимдери гармониялык бирдикте келип чыгаарын эстен чыгарбоо керек. Булар алардын жаш курагын, окуу–машыгуу топтогу өз ара түзүлгөн мамилелеринин жана алардын биримдүүлүгү жана патриоттуулукка тарбияланган деңгээлдерин көңүлгө алууга милдеттендирет.

3. Педагогикалык таасир берүүнүн көлөмүн жана мүнөзүн аныктоодо, алардын патриоттук сезимдеринин түзүлгөн деңгээлдери эсепке алуу керек. Мындай патриоттук сезимдердин түзүлүшү, жан балбандарды патриоттуулукка тарбиялоосуна, кеңейтилген жана тереңдетилген ар түрдүү тарбиялык таасирдин айкалышында өткөрүлүшү керек.

Балбандардын патриоттуулук сезимдерин жогорулатууда колдонулуучу каражаттар, формалар жана методдорду аныктоодо педагогикалык таасир берүүчү методдордун ылайыктуусун көңүлдөн чыгарбоо керек: акцентирлүү, спорттук мелдеш, оюн ж.б. методдор. Албетте, мындай таасир берүүчү методдор, алардын патриоттук сезимдерин педагогикалык таасирин берүүнү эсепке алып калбастан, алардын түзүлүшүн (структурасын), маанисин, спорттук машыгуулардын этаптарын ж.б. эсепке алуу керек.

4. Жаш балбандарга педагогикалык таасир берүү үчүн сунушталынган

каражаттардын, формалардын жана методдордун өзгөчөлүгү, алардын көп түрдүүлүгү жана атайынкы багытталынышы, окуу–машыгуу иштерин уюштуруу менен айкалышы керек: фронталдуу, топ менен, жеке методдор менен (ангемелешүү, консультация, лекция ж.б.). Бул процесстин уюштуруу негиздери толугу менен, окутуу–машыгуулардын ар бирин оптималдуу өткөрүлүшүн камсыздоо болот, балбандарды патриоттуулукка тарбиялоонун баардык жактарын толугу менен башкаруу болот.

Балбандардын окутуу–машыгууларга, мелдештерге, окутуу–машыгуу тобуна, билим алууга (окууга), коомдук жерлердеги жүрүм–турумунун деңгээлдеринин түзүлүшүнүн технологиясына күндөлүк эсеп жана контроль (текшерүү) жүргүзүү максаттуу болот, ал жерде алардын критериялары катары: сапаттардын жана касиеттердин ылайыктуусу, бат баттыгы жана кенендиги; билимдеринин ар тараптуулугу жана тереңдиги болот.

Көрсөтүлгөн илимий–практикалык сунуштардын жалпысы аткарылган изилдөөлөрдүн багыттарын чагылдырат жана жаш балбандарды патриоттуулукка тарбиялоонун натыйжалуулугун жогорулатууга эң маанилүү жолдорун камтыйт.

Диссертациянын негизги мазмуну төмөндөгү эмгектерде чагылдырылган:

1. **Минбаев, Д.А.** Повышение технико-тактической подготовленности курешистов (борцов) путем использования подводящих упражнений в группе начальной спортивной подготовки. /Д.А.Минбаев // Вестник физической культуры и спорта. –Бишкек, 2017. №2(17). С.12-17. eLIBRARYdoorbay@mail.ru. 3940-2499.

2. **Минбаев, Д.А.** Нравственно-патриотический потенциал кыргызских национальных видов спортивной борьбы в работе с учащейся молодежью. /Д.А.Минбаев // Вестник физической культуры и спорта. –Бишкек, 2018. №3(22). С.127-133. eLIBRARYdoorbay@mail.ru. 3940-2499.

3. **Минбаев, Д.А.** Манас эпосундагы Кошой менен Жолойдун таймашуусу жөнүндөгү баяндын педагогикалык-патриоттуулук мааниси. /Д.А.Минбаев //Актуальные научные исследования в современном мире. – : iScience. ISCIENCE.IN.UA. Выпуск 6(74) ч.7. С.97-101. eLIBRARYdoorbay@mail.ru. 3940-2499.

4. **Минбаев, Д.А.** Патриоттуулук - инсандын комплекстүү сапаты. /Д.А.Минбаев //Актуальные научные исследования в современном мире. iScience. ISCIENCE.IN.UA. Выпуск 6(74) ч.7. С.102-107. eLIBRARYdoorbay@mail.ru. 3940-2499.

5. **Минбаев, Д.А.** Манас эпосунун руханий, адеп-ахлактык, педагогикалык жана патриоттук дөөлөттөрү. /Д.А.Минбаев // «Актуальные научные исследования в современном мире» iScience. ISCIENCE.IN.UA. Выпуск 6(74) ч.7. С.108-113. eLIBRARYdoorbay@mail.ru. 3940-2499.

6. **Минбаев, Д.А.** “Манас” эпосундагы Каныкейдин образынын педагогикалык-адептик патриоттук дөөлөттөрү. /Д.А.Минбаев // Известия вузов Кыргызстана. Бишкек., №3, 2023. eLIBRARYdoorbay@mail.ru. 3940-2499

7. **Минбаев, Д.А.** “Манас” эпосундагы патриоттуулуктун берилиши. /Д.А.Минбаев // Известия вузов Кыргызстана. Бишкек., №3, 2023. eLIBRARYdoorbay@mail.ru. 3940-2499

8. **Минбаев, Д.А.** Жаш балбандарды патриоттуулукка тарбиялоодогу эксперименталдык иш чараларды иштеп чыгуу жана алар менен тарбиялык иш аракеттердин өзгөчөлүктөрүн аныктоо. /Д.А.Минбаев // “Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана”. Бишкек. №5. 2023. eLIBRARYdoorbay@mail.ru. 3940-2499.

9. **Минбаев, Д.А.** Улуттук спорттук күрөш менен машыккан жаш балбандардын спорттук коллективде патриоттуулукка тарбиялоого жана алардын өз ара мамилелерин аныктоо. /Д.А.Минбаев // “Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана”. Бишкек. №5. 2023. eLIBRARYdoorbay@mail.ru. 3940-2499.

10. **Минбаев, Д.А.** Кыргызская национальная спортивной борьба как эффективное средство в физическом и патриотическом воспитании учащейся молодежи. /Д.А.Минбаев // Бюллетень науки и практики. Тюмень. 2023. eLIBRARYdoorbay@mail.ru. 3940-2499.

11. **Минбаев, Д.А.** Определение деятельности тренера по патриотическому воспитанию учащейся молодежи, занимающихся, кыргызской национальной спортивной борьбой. /Д.А.Минбаев // Бюллетень науки и практики. Тюмень. 2023. eLIBRARYdoorbay@mail.ru. 3940-2499.

Минбаев Доорбай Абдилаевичтин диссертациялык изилдөөсүнүн темасы: “Кыргыз улуттук спорттук күрөшү аркылуу окуучу жаштарды (12-14 жаштагыларды) патриоттуулукка тарбиялоонун педагогикалык негиздери” деген темада 13.00.01 – жалпы педагогика, педагогиканын жана билим берүүнүн тарыхы, 13.00.04 – дене тарбиянын теориясы жана методикасы, спорттук машыгуу, ден соолукту чыңдоо жана адаптивдүү дене тарбия адистиги боюнча педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алууга

РЕЗЮМЕСИ

Түйүндүү сөздөр: окуучу, жаштар, спорттук күрөш, патриоттуулук тарбиялоо, адеп–ахлактык, мугалим–машыктыруучу, жаш балбандар.

Изилдөөнүн максаты – Кыргыз улуттук спорттук күрөшү аркылуу башталгыч спорттук топтогу машыгуучуларды патриоттуулукка түзүүдөгү педагогикалык шарттарын негиздөө.

Изилдөөнүн объектиси – Кыргыз улуттук спорттук күрөшү менен баштапкы спорттук даярдоо тобунда өткөрүлүүчү машыгып–үйрөнүү процессы.

Изилдөөнүн предмета – Кыргыз улуттук спорттук күрөшү аркылуу денс тарбиялоонун натыйжалуу каражаты катары, анын окуучу жаштарды

патриоттуулукка тарбиялоодогу мааниси.

Изилдөөнүн методу – илимий–методикалык, адабияттарга талдоо жүргүзүү; анкеталык сурамжылоо, педагогикалык байкоо жүргүзүү, педагогикалык эксперимент, математикалык–статистикалык иштел чыгуу.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы: Манас эпосунун руханий, нравалык, педагогикалык жана патриоттуулук дөөлөттөрүн ачып көрсөтүү; Кыргыз улуттук спорттук күрөшү менен машыккандарды патриоттуулукка тарбиялоонун илимий– педагогикалык өбөлгөлөрүпө талдоо жүргүзүү жана салыштыруу; Кыргыз улуттук спорттук күрөйтү боюнча башталгыч спорттук топтогу машыгуучуларды патриоттуулукка тарбиялоодогу эксперименталдык программаны (иш чараны) иштеп чыгуу жана аларды негиздөө, окутуу–машыгуу процессинин мазмунун жеткиликтүү кылуу.

Изилдөөнүн практикалык маанилүүлүгү: спорттук машыгуучуларды тарбиялоо, аларды илимий–методикалык жактан камсыздоо, окутуу–тарбиялоо процессин натыйжалуулугун жогорулатуу, спорттукка даярдоо жана жаш балбандардын патриоттуулук сезимдерин түзүүнү жакшыртууга мүмкүндүк берүүлөрү иштелип чыгылган жана тартылган. Спорттук машыгуулар чөлкөмүндө атайын программа иштелип чыгылган: “Кыргыз улуттук спорттук күрөшү боюнча башталгыч спорттук топтогу жаш балбандар үчүн патриоттуулукка тарбиялоодогу педагогикалык шарттар”; изилдөөдөн алынган илимий материалдар учурда колдонулуп жаткан программаларды, иш пландарын жана башка документтерди мыктылоодо, нравалык–патриоттукка тарбиялоодо жана башка көнүгүүлөрдө мугалим–тренерлердин даярдоо системасында, алардын адискөйлүк квалификациясын жогорулатуу курстарында жана спорттук–педагогикалык адистерди кайра даярдоо, тандап алган спорттун түрлөрүнө карабастан, алар реалдуу пайдаланышыа болот; жаш балбандар үчүн патриоттуулукка тарбиялоодо сунушталынган педагогикалык шарттардын мазмундарын, формаларын жана методдорун окутуу–машыгуу процессинде, ошондой эле алардын натыйжалуулугун жана сапаттарын

жогорулаттууга мүмкүндүк берет; Кыргыз улуттук спорттук күрөшү боюнча башталгыч спорттук топтогу машыгуучулар үчүн атайынky программа иштелип чыккан жана сунушталынган; негизделинген (формулировкаланган) илимий корутундулар жана практикалык сунуштар башка спортгун түрлөрүндө спорттукка даярдоодогу окутуу–машыгуу процессинде патриоттуулукка тарбиялоо максатында да пайдаланышса болот.

РЕЗЮМЕ

диссертации Минбаева Доорбая Абдилаевича на тему: «Педагогические основы патриотического воспитания учащейся молодежи (12-14 лет) через кыргызскую национальную спортивную борьбу» по специальности 13.00.01 - общая педагогика, история педагогики и образования, 13.00.04-13.00.04 – теория и методика физического воспитания, спортивной тренировки, оздоровительной и адаптивной физической культуры на соискание ученой степени кандидата педагогических наук

Ключевые слова: ученик, молодежь, спортивная борьба, патриотическое воспитание, нравственность, преподаватель-тренер, молодые борцы.

Цель исследования - обоснование педагогических условий при патриотическом воспитании тренирующихся в начальной спортивной группе через Кыргызскую национальную спортивную борьбу.

Объект исследования - процесс тренировки и обучения Кыргызской национальной спортивной борьбе в начальной спортивной группе.

Предмет исследования - значение патриотического воспитания учащейся молодежи как эффективного средства физического воспитания через Кыргызскую национальную спортивную борьбу.

Методы исследования-научно-методические, анализ литературы; анкетирование, опрос, педагогическое наблюдение, педагогический

эксперимент, математико-статистический анализ.

Научная новизна исследования:- определены педагогические условия патриотического воспитания тренирующихся в начальной спортивной группе по кыргызской национальной спортивной борьбе, теоретически и экспериментально обоснованы;- определены эффективные формы, методы и педагогические условия патриотического воспитания тренирующихся в начальной спортивной группе по кыргызской национальной спортивной борьбе;- разработаны критерии патриотического воспитания тренирующихся в начальной спортивной группе по кыргызской национальной спортивной борьбе;- разработаны и предложены специальные педагогические условия патриотического воспитания молодых борцов;- определено влияние сформированных патриотических чувств молодых борцов на формирование спортивного коллектива и повышение спортивного мастерства.

Практическая значимость исследования: разработаны и распространены возможности улучшения воспитания спортивных тренирующихся, их научно-методического обеспечения, повышения эффективности учебно-воспитательного процесса, спортивной подготовки, формирования патриотических чувств у молодых борцов. В рамках спортивных тренировок разработана специальная программа: «Педагогические условия патриотического воспитания молодых борцов в начальной спортивной группе по Кыргызской национальной спортивной борьбе»; полученные в исследовании научные материалы могут использоваться в улучшении программ, планов, иных документов, в нравственно-патриотическом воспитании и в системе подготовки учителей-тренеров, на курсах повышения квалификации, и переподготовке спортивно-педагогических специалистов, независимо от выбранного вида спорта; дает возможность для повышения эффективности и качества содержания форм и методов педагогических условий, рекомендованных для патриотического воспитания молодых борцов в учебно-тренировочном процессе; разработана и

рекомендована специальная программа для тренирующихся в начальной спортивной группе по Кыргызской национальной спортивной борьбе; обоснованные научные выводы и практические рекомендации можно использовать в целях воспитания патриотизма в учебно-тренировочном процессе при спортивной подготовке по другим видам спорта.

SUMMARY

dissertation of Minbaev Doorbay Abdillaevich on the topic: «Pedagogical foundations of patriotic education of students (12-14 years old) through Kyrgyz national sports wrestling» in specialty 13.00.01 – general pedagogy, history of pedagogy and education, 13.00.04 – theory and methodology of physical culture, sports training, health promotion and adaptive physical education for the degree of candidate of pedagogical sciences

Key words: student, youth, wrestling, patriotic education, morality, teacher–coach, young wrestlers.

The purpose of the study is to substantiate the pedagogical conditions for the formation of patriotism among the coaches of the initial sports group through the Kyrgyz national wrestling.

The object of the study is the educational and training process carried out in the group of initial sports training with the Kyrgyz national wrestling.

The subject of the study is the Kyrgyz national wrestling as an effective means of educating the DSNS, its importance in the patriotic education of students.

The research method is scientific and methodological, literature analysis; questionnaire, pedagogical observation, pedagogical experiment, mathematical and statistical development.

Scientific novelty of the research: identification of spiritual, moral, pedagogical and patriotic values of the epic Manas; analysis and comparison of scientific and pedagogical prerequisites for patriotic education of Kyrgyz national

wrestling trainees; development of an experimental program (event) for patriotic education of coaches of the initial sports group in Kyrgyz national sports and implementation of their justification, training—to make the content of the educational the process is accessible.

Practical significance of the research: methods of educating sports coaches, their scientific and methodological support, improving the effectiveness of the educational process, sports training and the formation of patriotic feelings among young wrestlers have been developed and used. In the field of sports training, a special program has been developed: “pedagogical conditions of patriotic education for young wrestlers of the initial sports group in the Kyrgyz national wrestling”; scientific research materials are used in the training system of trainers—teachers, in courses to improve their professional qualifications and other practices to improve existing programs, work plans and other documents retraining of sports and pedagogical specialists, regardless of their chosen sports, can have a real application; the recommended pedagogical approach in the education of patriotism among young wrestlers